शोधनिर्देशक : सरिता निरौला
पद : उपप्राध्यापक

उपेन्द्रप्रसाद आचार्यका कविता कृतिको अध्ययन

त्रिभुवन विश्वविद्यालय मानविकी तथा सामाजिकशास्त्र सङ्काय
महेन्द्ररत्न बहुमुखी क्याम्पस, इलाम नेपाली विभागअन्तर्गत
स्नातकोत्तर तह द्वितीय वर्षको दशौं पत्रको
प्रयोजनका लागि
प्रस्तुत

शोधपत्र

शोधार्थी
सोमनाथ शर्मा
परीक्षा नं.: १०१३१
क्याम्पस रोल नं.: १०
त्रि.वि.द.नं.: २०२८४-९३
शैक्षिक सत्र: २०६६/२०६७
नेपाली विभाग, महेन्द्ररत्न बहुमुखी क्याम्पस
इलाम, २०७५

शोध निर्देशकको मन्तव्य

त्रिभुवन विश्वविद्यालय, मानविकी तथा सामाजिकशास्त्र सङ्काय महेन्द्ररत्न बहुमुखी क्याम्पस इलामको नेपाली विभागअन्तर्गत स्नातकोत्तर तह दोस्रो वर्षको दशौं पत्रको प्रयोजनको लागि शोधार्थी सोमनाथ शर्माले उपेन्द्रप्रसाद आचार्यका कविता कृतिको अध्ययन मेरो निर्देशनमा रही तयार गरी प्रस्तुत गर्नुभएको हो । निरन्तरको प्रयत्न गरी परिश्रमपूर्वक शोधखोज गरी तयार पारिएको यस शोधपत्रप्रति म सन्तुष्ट छु र आवश्यक मूल्याङ्कनका लागि महेन्द्ररत्न बहुमुखी क्याम्पस, इलाम नेपाली विभाग समक्ष सिफारिस गर्दछु ।

मितिः वि.सं. २०७५/१०/२५
इ.सं. ८ फेब्रुवरी २०१९

....

(शोधनिर्देशक)
सरिता निरौला
उपप्राध्यापक
महेन्द्ररत्न बहुमुखी क्याम्पस
नेपाली विभाग, इलाम

कृतज्ञताज्ञापन

प्रस्तुत शोधपत्र त्रिभुवन विश्वविद्यालय मानविकी तथा सामाजिकशास्त्र सङ्काय अर्न्तगत नेपाली विभाग महेन्द्ररत्न बहुमुखी क्याम्पस, इलामको स्नातकोत्तर तह दोस्रो वर्षको दशौं पत्रको प्रयोजनका लागि आदरणीय गुरु सरिता निरौलाज्यूको प्राज्ञिक निर्देशनमा तयार पारिएको छ । आफ्नो अति व्यस्त जीवनका बाबजुद पनि अमूल्य समय दिई मलाई समुचित सुझाव तथा सल्लाह दिएर मार्गनिर्देशन समेत दिनु भएर यो शोधपत्र तयार पार्ने सन्दर्भमा अभिप्रेरित गर्नुहुने शोधनिर्देशक श्रद्धेय गुरुज्युप्रति म हार्दिक आभार एवम् कृतज्ञता प्रकट गर्दछु ।

प्रस्तुत शोधपत्र तयार गर्नको लागि उचित शीर्षक तथा सल्लाह दिएर सहयोग गर्नुहुने श्रद्धेय गुरू महेन्द्ररत्न बहुमुखी क्याम्पस इलाम, नेपाली विभागका ऋषीश्वर अधिकारीप्रति पनि आभार एवम् कृतज्ञता प्रकट गर्दछु ।

प्रस्तुत शोधपत्र तयार गर्ने सिलसिलामा आवश्यक खर्च तथा समय उपलब्ध गराई सहयोग गर्नुहुने घरपरिवार, आमा, बुवामा नमन र श्रीमती ललितादेवी आचार्यमा कृतज्ञ छु । शोधपत्र टङ्कण गरिदिने बहिनी भीष्मा आचार्यप्रति कृतज्ञता प्रकट गर्दछु ।

प्रस्तुत शोधपत्र तयार गर्ने सिलसिलामा आवश्यक सूचना उपलब्ध गराइ आफ्नो जीवनका विविध पक्षको लिखित तथा मौखिक जानकारी दिएर र सामग्री उपलब्ध गराएर यस शोध कार्यमा सहयोग गर्नु हुने स्रष्टा उपेन्द्रप्रसाद आचार्यप्रति कृतज्ञता व्यक्त गर्दछु । यो शोधपत्र तयारीको क्रममा छिटो छरितो रुपमा मुद्रण गरी सहयोग गर्ने श्री जनक रेग्मीप्रति आभार व्यक्त गर्दछु ।

अन्त्यमा प्रस्तुत शोधपत्र समुचित मूल्याङ्कनको लागि त्रिभुवन विश्वविद्यालय मानविकी तथा सामाजिकशास्त्र सङ्काय अन्तर्गत नेपाली विभाग महेन्द्ररत्न बहुमुखी क्याम्पस इलाम समक्ष पेश गर्दछु ।

र.नं.: २०२८४–९३
शैक्षिक सत्र: २०६६/२०६७

मिति: वि.सं. २०७५/१०/२५
इ.सं. ८ फेब्रुवरी २०१९

....

सोमनाथ शर्मा
(शोधार्थी)
महेन्द्ररत्न बहुमुखी क्याम्पस, इलाम
नेपाली विभाग

शोधसार

उपेन्द्रप्रसाद आचार्यका कविता कृतिको अध्ययन शीर्षकको शोधपत्रलाई निम्नलिखित पाँच परिच्छेद भित्रको मूल शीर्षकमा बिभाजन गरी आवश्यक विभिन्न उपशीर्षकहरुमा राखेर अध्ययन गरिएको छ ।

प्रस्तुत शोधपत्रको पहिलो परिच्छेदमा शोधपत्रको परिचय मूल शीर्षक राखिएको छ । जस अन्तर्गत शोधशीर्षक, शोध प्रयोजन, विषय परिचय, समस्याकथन, शोधकार्यको उद्देश्य, पूर्वकार्यको समीक्षा, औचित्य, महत्व र उपयोगिता, प्राक्कल्पना, अध्ययनको सीमा, सामग्री संकलन विधि, सैद्धान्तिक ढाँचा/रुपरेखा जस्ता उपशीर्षक दिएर यो परिच्छेद तयार पारिएको छ ।

दोस्रो परिच्छेदमा उपेन्द्रप्रसाद आचार्यको जीवनी, व्यक्तित्व राखिएको छ जीवनी अन्तर्गत जन्म, पृष्ठभूमि, शिक्षादीक्षा, विवाह/सन्तान, कार्यक्षेत्र, रुचि तथा स्वभाव, आर्थिक स्थिति, साहित्यिक क्षेत्रमा प्रवेश, प्रकाशित कृतिको सूची, साहित्यिक मान्यता र जीवन दर्शन उपेन्द्रप्रसाद आचार्यका विविध पाटा मध्ये साहित्यक व्यक्तित्व अन्तर्गत, कवि व्यक्तित्व, आख्यानकार व्यक्तित्व राखिएको छ । साहित्येतर व्यक्तित्व अन्तर्गत, शैक्षिक व्यक्तित्व, प्रध्यापक व्यक्तित्व र राजनीतिक व्यक्तित्व राखिएको छ । सम्मान तथा पुरस्करको सूची पनि यस परिच्छेदमा राखिएको छ ।

तेस्रो परिच्छेदमा कविताको सैद्धान्तिक परिचय एवम् कवि उपेन्द्रप्रसाद आचार्यको स्थान निर्धारण राखिएको छ । जस भित्र कविताको परिचय, कविताको पूर्वीय मान्यता, कविताको पाश्चात्य मान्यता, कविताको परिभाषा, कविताको तत्व, कविताको वर्गीकरण, नेपाली कविताको विकासक्रम, उपेन्द्रप्रसाद आचार्यको साहित्य यात्रा, आधुनिक नेपाली कविताको क्षेत्रमा कवि उपेन्द्रप्रसाद आचार्यको स्थान निर्धारण राखी तेस्रो परिच्छेद तयार परिएको छ ।

चौथो परिच्छेदमा उपेन्द्रप्रसाद आचार्यका कविता कृतिको अध्ययन र बिश्लेषणलाई यहाँ राखिएको छ । जसभित्र भावविधानको आधारमा कृतिको अध्ययन विश्लेषण गरी चौथो परिच्छेद तयार पारिएको छ । यसै क्रममा पहिला केही उखानहरुलाई लयमा कैद गर्दा कविता सङ्ग्रहको, त्यस पछि मेरो गाउको कहानी कविता सङग्रहको र अन्यमा दगर्ण कविता सङग्रहको अध्ययन गरिएको छ ।

पाँचौ परिच्छेदमा सारांश र उपसंहार राखिएको छ त्यसैगरी भाविकार्यको सम्भावित शोध शीर्षक राखिएको छ । यस्तै गरेर यस शोधपत्रको अन्त्यमा शोधपत्र तयार पार्दा सन्दर्भ सामाग्रीहरूको रुपमा लिएका सन्दर्भ सामाग्रीहरूको सूची सन्दर्भ सूचीलाई राखिएको छ ।

विषयसूची

शीर्षक **पेज नं.**

पहिलो परिच्छेद

शोधपरिचय **१-६**

१.१ शोधशीर्षक १

१.२ शोधार्थी १

१.३ शोध प्रयोजन १

१.४ विषयपरिचय १

१.५ समस्याकथन ३

१.६ शोधकार्यको उद्देश्य ३

१.७ पूर्वकार्यको समीक्षा ४

१.८ शोधको औचित्व, महत्व तथा उपयोगिता ५

१.९ अध्ययनको सीमाङ्कन ५

१.१० सामग्री संकलन विधि ५

१.११ शोधविधि ६

१.१२ शोधपत्रको रुपरेखा ६

दोस्रो परिच्छेद

उपेन्द्रप्रसाद आचार्यको परिचय साहित्यिक यात्रा **७-२०**

२.१ जीवनी ७

२.१.१ जन्म ७

२.२ पारिवारिक पृष्ठभूमि ७

२.३ शिक्षादीक्षा ८

२.४ विवाह/सन्तान ९

२.५ कार्य क्षेत्र १०

२.६ रुचि तथा स्वभाव १०

२.७ आर्थिक स्थिति ११

२.८ साहित्यिक क्षेत्रमा प्रवेश १२

२.९ प्रकाशित कृतिहरुको सूची १३

२.१० साहित्यिक मान्यता र जीवन दर्शन १३

२.११ उपन्द्रप्रसाद आचार्यका विविध पाटामध्ये शारीरिक व्यक्तित्व १४
२.११.१ साहित्यिक व्यक्तित्व १५
२.११.१.१ कवि व्यक्तित्व १५
२.११.१.२ आख्यानकार व्यक्तित्व १६
२.११.२ साहित्येत्तर व्यक्तित्व १७
२.११.२.१ शैक्षिक व्यक्तित्व १७
२.११.२.२ प्रध्यपक व्यक्तित्व १८
२.११.२.३ राजनीतिक व्यक्तित्व १८
२.१२ सम्मान तथा पुरस्कारहरू १९
२.१३ जीवनी, व्यक्तित्व र कृतित्व बीच अन्तरसम्बन्ध २०

तेश्रो परिच्छेद

कविता **२१-५३**
३.१ कविताका सैद्धान्तिक परिचय २१
३.१.१ कविताको परिचय २१
३.१.२ कविताको पाश्चात्य मान्यता २२
३.१.३ कविताको पूर्वीय मान्यता २३
३.१.४ कविताको परिभाषा २३
३.१.४.१ पूर्वीय मत २४
३.१.४.२ पाश्चात्य मत २४
३.१.४.३ नेपाली मत २५
३.१.५ कविताका तत्व २५
३.१.५.१ शीर्षक २६
३.१.५.२ संरचना २६
३.१.५.३ विषयवस्तु २८
३.१.५.४ भावविधान २८
३.१.५.५ लयविधान २८
३.१.५.६ बिम्ब-प्रतीक र अलङ्कार विधान २९
३.१.५.७ कथनपद्धति ३०

३.१.५.८ दृष्टिबिन्दु	३०
३.५.१.९ भाषाशैली	३०
३.१.६ कविताको वर्गीकरण	३०
(क) लघुत्तम रूप (मुक्तक)	३१
(ख) लघु रुप (फुटकर कविता तथा गजलहरू)	३२
(ग) मध्यम रुप (खण्डकाव्य)	३२
(घ) बृहत् रुप (महाकाव्य)	३२
३.२ नेपाली कविताको पृष्ठभूमि र कालविभाजन	३३
३.२.१ नेपाली कविताको विकासक्रम	३३
३.२.२ नेपाली कविताको काल विभाजन	३५
३.२.२.१ बाबुराम आचार्य	३५
३.२.२.२ ईश्वर बराल	३५
३.२.२.३ तारानाथ शर्मा	३५
३.२.३ नेपाली कविताको प्राथमिक काल	३६
३.२.३.१ पूर्वाध/वीरधारा काल	३७
३.२.३.१ उत्तरार्ध/भक्तिधारा काल	३८
(क) सगुण भक्तिधारा	३९
(ख) निगुर्ण भक्तिधारा	४०
३.२.४ नेपाली कविताको माध्यमिक काल	४०
३.२.५ आधुनिक काल	४२
३.२.५.१ परिष्कारवादी धारा	४३
३.२.५.२ स्वच्छन्दतावादी धारा	४४
३.२.५.३ प्रयोगवादी धारा	४६
३.२.५.४ समसामयिक धारा	४७
३.३ चरण विभाजनको औचित्य र महत्व	४९
३.३.१ उपेन्द्रप्रसाद आचार्यको साहित्यिक यात्रा	४९
३.३.१.१ अभ्यासिक काल	५०
३.३.१.२ प्रथम चरण	५०

३.३.१.३ दोस्रो चरण ५१

३.४ आधुनिक नेपाली कविताका क्षेत्रमा काव्यकारको सूचीमा उपेन्द्रप्रसाद आचार्यको स्थान निर्धारण ५१

चौथो परिच्छेद

उपेन्द्रप्रसाद आचार्यका कविता कृतिहरुको अध्ययन र विश्लेषण ५३-१०२

४.१ केही उखानहरुलाई लयमा कैद गर्दा कविता सङ्ग्रह ५३

४.२ मेरो गाउँको कहानी कविता सङ्ग्रह ५८

४.३ दपर्ण कविता सङ्ग्रह (२०७०) ८३

पाँचौ परिच्छेद

उपसंहार र निष्कर्ष १०३-१०५

५.१ उपसंहार र निष्कर्ष १०३

५.२ सम्भावित शोध शीर्षकहरू १०५

चिन्हको प्रयोग र सङ्क्षेपीकरण

चिन्ह	अर्थ
...	केही अंश छोडिएको
()	कोष्ठक चिन्ह
‘ ’/“ ”	उद्धरण
/	र, वा
-	योजक चिन्ह
*	परिच्छेद समाप्त
!	विस्मयादीबोधक
:	विसर्ग
,	अल्पविराम
।	पूर्णविराम
?	प्रश्नवाचक चिन्ह

सङ्क्षिप्त रूप	पूर्ण रूप
स्व.	स्वर्गीय
गा.वि.स.	गाउँ विकास समिति
त्रि.वि.	त्रिभुवन विश्वविद्यालय
मा.वि.	माध्यमिक विद्यालय
प्रा.वि.	प्राथमिक विद्यालय
एस्. एल्.सी.	स्कुल लिभइन साटिपिकेट
वि.सं.	विक्रम सम्वत्
डा.	डाक्टर
पृ.	पृष्ठ
संस्क.	संस्करण

सन्दर्भ सामग्री

आचार्य, उपेन्दप्रसाद (२०६९) केहि उखानहरुलाई लयमा कैद गर्दा, इलाम : कमला आचार्य ।

आचार्य, उपेन्दप्रसाद (२०७०) मेरो गाउँको कहानी, इलाम : उसवतम निशा ।

आचार्य, उपेन्दप्रसाद (२०७१) दपर्ण, इलाम : कमला आचार्य ।

आचार्य, उपेन्दप्रसाद (२०७२) तीर्थाटन र त्यसको इतिवृत्ति, इलाम : उपेन्दप्रसाद् आचार्य ।

आचार्य, उपेन्दप्रसाद (२०७३) सिक्किम भ्रमण र त्यसको इतिवृत्ति, इलाम : उपेन्द्रप्रसाद आचार्य ।

आचार्य, उपेन्दप्रसाद (२०७५) क प सङगालो दृष्टान्त, इलामः उपेन्द्रप्रसाद आचाय ।

पराजुली, कृष्णप्रसाद (२०३९) *पन्चतारा र नेपाली साहित्यको संक्षिप्त इतिहास,* काठमाण्डौं : साझा प्रकाशन ।

शर्मा, मोहनराज र लुइटेल, खगेन्द्रप्रसाद (२०६१) *पूर्वीय र पाश्चात्य साहित्य सिद्वन्त,* काठमाण्डौं : विद्यार्थी पुस्तक भण्डार ।

त्रिपाठी, वाशुदेव (२०५३) *नेपाली कविता भाग ४,* काठमाण्डौ : साझा प्रकाशन ।

शर्मा, मोहनराज (२०६६) शोविधि, ललितपुर : साझा प्रकाशन ।

शोधपत्रहरु

आचार्य, भीष्माकान्ती (२०७४) *कवि केशव आचार्यका कविता कृतिहरुको अध्ययन,* इलाम : म.र.ब.क्याम्पस इलाम ।

मिश्र, नरेन्द्रकुमार (२०७२) *उपेन्द्रप्रसाद आचार्यको जीवनी, व्यक्तित्व र कृतित्वको अध्ययन,* इलामः म.र.ब. क्याम्पस, इलाम ।

शोधनायक

उपेन्द्रप्रसाद आचार्य

परिशिष्ट १

राष्ट्रिय जन सांस्कृतिक महासङ्घ, नेपाल

National People's Cultural Federation, Nepal

राष्ट्रिय समिति

National Committee

प्रशंसा-पत्र

श्री [illegible]

राष्ट्रिय जन सांस्कृतिक महासङ्घ, नेपालको २८ औं वार्षिकोत्सवको अवसरमा इलाम, प्रदेश नं.१ मा आयोजित क्षेत्रीय साहित्यिक गोष्ठी-२०७२ मा कविता वाचनमा सहभागी भई आफ्नो रचना प्रस्तुत गर्नु भएकोमा यहाँको साहित्य सिर्जनाको उच्च मूल्याङ्कन गर्दै यो प्रशंसा पत्र प्रदान गरिएको छ ।

जन साहित्यिक मञ्च, नेपाल	राष्ट्रिय जन सांस्कृतिक महासङ्घ, नेपाल	राष्ट्रिय जन सांस्कृतिक महासङ्घ, नेपाल	प्रमुख अतिथि

परिशिष्ट २

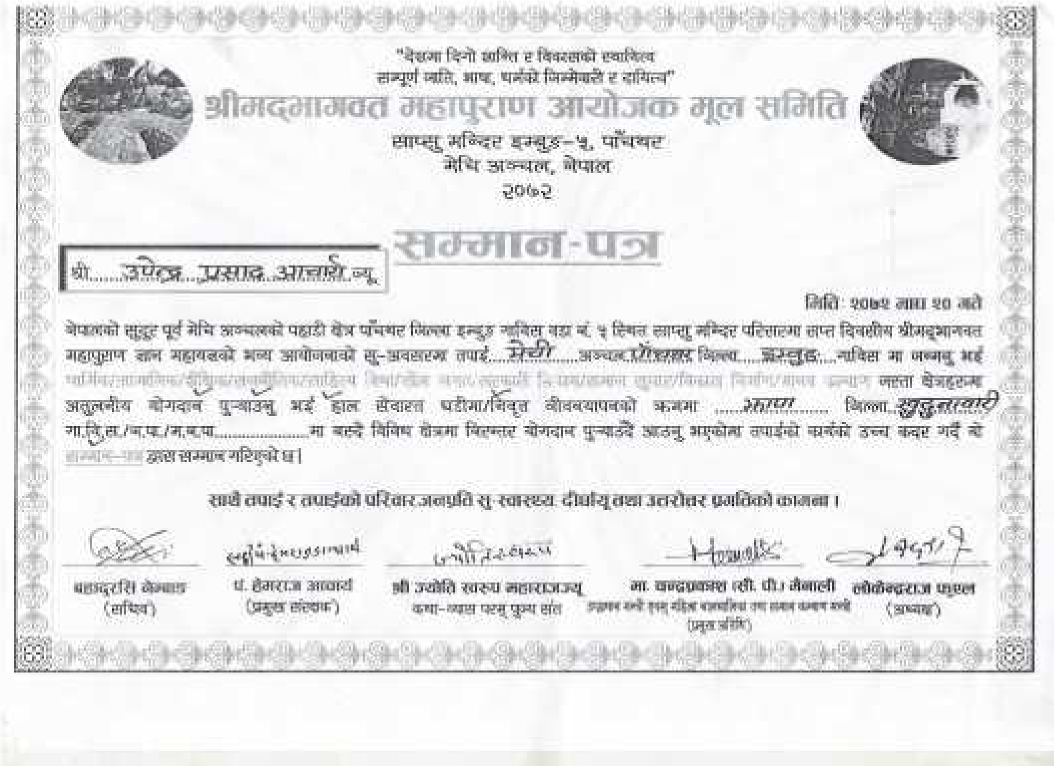

"देशमा दिगो शान्ति र विकासको स्थायित्व
सम्पूर्ण जाति, भाषा, धर्मको जिम्मेवारी र दायित्व"

श्रीमद्भागवत महापुराण आयोजक मूल समिति

साप्सु मन्दिर इम्बुङ–५, पाँचथर
मेचि अञ्चल, नेपाल
२०७२

सम्मान-पत्र

श्री......उपेन्द्र...प्रसाद..आचार्य..ज्यू

मिति: २०७२ माघ २० गते

नेपालको सुदूर पूर्व मेचि अञ्चलको पहाडी क्षेत्र पाँचथर जिल्ला इम्बुङ गाविस वडा नं. ५ स्थित साप्सु मन्दिर परिसरमा सप्त दिवसीय श्रीमद्भागवत महापुराण ज्ञान महायज्ञको भव्य आयोजनाको सु-अवसरमा तपाई......मेची......अञ्चल..पाँचथर जिल्ला......इम्बुङ....गाविस मा जन्मनु भई [illegible] जस्ता क्षेत्रहरुमा अतुलनीय योगदान पुऱ्याउनु भई हाल सेवारत पदीमा/निवृत्त जीवनयापनको क्रममा ......झापा...... जिल्ला..सुन्दुनगवारी गा.वि.स./न.पा./म.न.पा....................मा बस्दै विविध क्षेत्रमा निरन्तर योगदान पुऱ्याउँदै आउनु भएकोमा तपाईको कर्मको उच्च कदर गर्दै यो सम्मान-पत्र द्वारा सम्मान गरिएको छ।

साथै तपाई र तपाईको परिवारजनप्रति सु-स्वास्थ्य, दीर्घायु तथा उत्तरोत्तर प्रगतिको कामना।

बहादुरसिं नेम्वाङ (सचिव)	पं. हेमराज आचार्य (प्रमुख संरक्षक)	श्री ज्योति स्वरुप महाराजज्यू कथा–व्यास परम् पूज्य संत	मा. चन्द्रप्रकाश (सी. पी.) मैनाली उपप्रधान मन्त्री [illegible] (प्रमुख अतिथि)	लोकेन्द्रराज फुयल (अध्यक्ष)

परिशिष्ट ३

गाउँ विकास समिति स्तरीय

खानेपानी तथा सरसफाई स्वच्छता समन्वय समिति

खुदुनाबारी गा.वि.स. खुला दिसामुक्त क्षेत्र घोषणा कार्यक्रम

खुदुनाबारी झापा

सम्मान-पत्र

सन् २०१६ सम्ममा झापा जिल्लालाई खुला दिसामुक्त गर्ने अभियान अन्तरगत खुदुनाबारी गाउँ विकास समिति झापा जिल्लाको दोस्रो खुला दिसामुक्त गा.वि.स. हुन सफल भएको र सो अभियानमा तपाईं श्री उपेन्द्र अधिकारी खुदुनाबारी-८ झापा को महत्वपूर्ण योगदानको उच्च मूल्यांकन गर्दै तपाईंलाई यो सम्मान-पत्र प्रदान गरिएको छ साथै भविष्यमा पनि यस प्रकारका सामाजिक कार्यमा तपाईंको सक्रिय योगदानको अपेक्षा गरिएको छ ।

श्री गणेश बुढाथोकी
अध्यक्ष

श्री फणिन्द्र दाहाल
विशिष्ट अतिथि
स्थानीय विकास अधिकारी, जि.वि.स. झापा

श्री तेजप्रसाद पौडेल
प्रमुख अतिथि
प्रमुख जिल्ला अधिकारी

परिशिष्ट ४

नेपाल कम्युनिष्ट पार्टी (एमाले)

इलाका कमिटी

इलाका नं. ७, पाँचथर

सम्मान-पत्र

पाँचथर जिल्ला इम्बुङ गा.वि.स. वडा नं. ५ निवासी तपाइं क.उपेन्द्र प्रसाद आचार्यले पार्टीको विभिन्न संगठनमा रही पार्टी स्थापना र सुदृढीकरणमा महत्वपूर्ण भूमिका निर्वाह गर्नुभएको हुँदा तपाईको योगदानको उच्च कदर गर्दै यस सातौं इलाका अधिवेशनद्वारा यो सम्मान-पत्र प्रदान गरिएको छ।

क.मार्क्सेम प्र. नेम्वाङ्ग	क.भुवानी प्र. लिङदेन	क.युवराज घिमिरे
अध्यक्ष	प्रमुख अतिथि	सचिव

मितिः- २०७२/०२/१५

परिशिष्ट ५

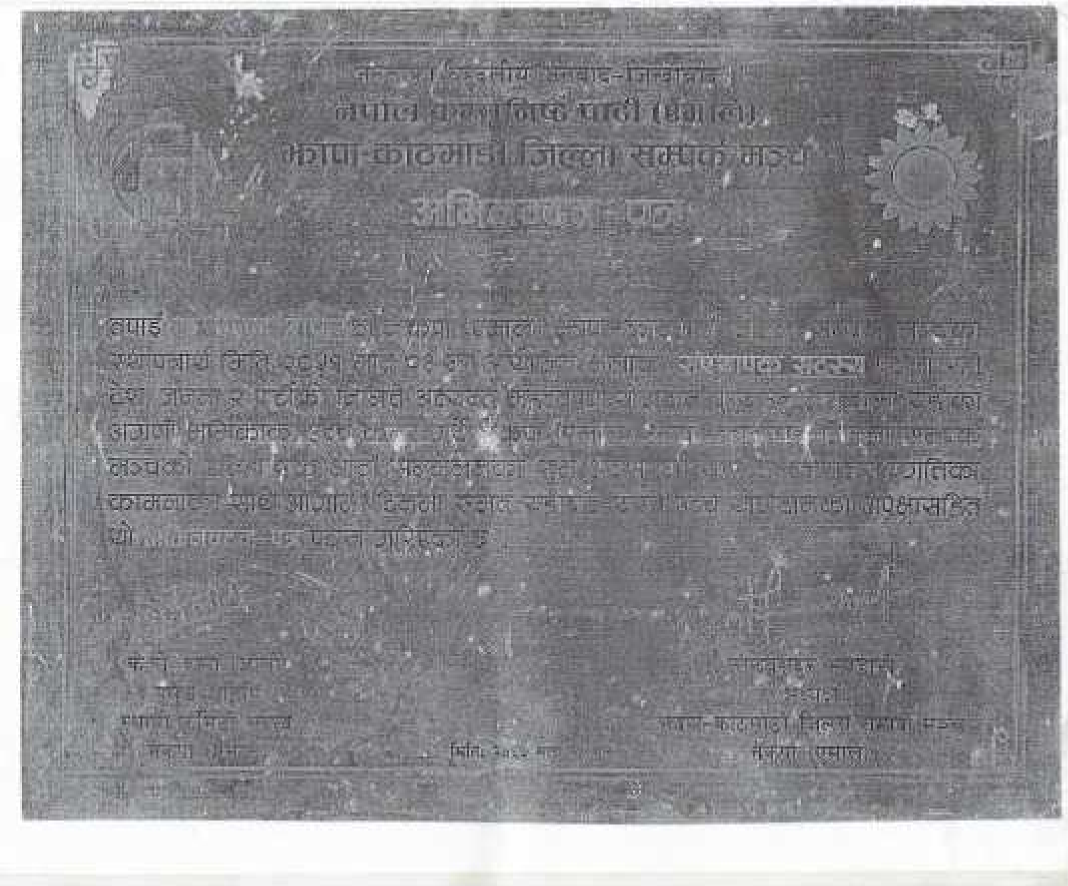

त्रिभुवन विश्वविद्यालय

मानविकी तथा सामाजिकशास्त्र सङ्काय अन्तर्गत

नेपाली विभाग इलाम

स्वीकृति-पत्र

त्रिभुवन विश्वविद्यालय, मानविकी तथा सामाजिकशास्त्र सङ्काय अन्तर्गत महेन्द्ररत्न बहुमुखी क्याम्पस इलामका विद्यार्थी **श्री सोमनाथ शर्मा** ले नेपाली विषयको स्नातकोत्तर तह दोस्रो वर्षको दशौं पत्रको प्रयोजनका लागि प्रस्तुत गरेको **उपेन्द्रप्रसाद आचार्यका कविता कृतिको अध्ययन**शीर्षकको यो शोधपत्र स्वीकृत गरिएको छ ।

मूल्याङ्कन समिति :	**हस्ताक्षर**
१. सरिता निरौला सह-प्राध्यापक विभागीय प्रमुख	....
२. सरिता निरौला सह-प्राध्यापक शोधनिर्देशक	....
३. वाह्य परीक्षक	....

मिति : वि.सं.: २०७५/१०/२५

ई.सं.: २०१९-०२-८